

"הסיפור שלא סופר"

אתרים של רצח יהודים בשטחים הכבושים של ברית המועצות לשעבר

מאת ד"ר לאה פרייס

"מקום שם התבואה ניזונה מגוויות"

■ אין לדעת בוודאות מתי ראה העולם בפעם הראשונה את הסרט המתעד את הירי ביהודי ליפאיה שבלטוניה. בישראל הוא הוצג בפומבי ב-9 ביוני 1961 במשפטו של הפושע אדולף אייכמן. חיים גורי, משורר ועיתונאי שסיקר מדי יום את המשפט, תיאר במשפטים קצרים את התמונות: "משאית נעצרת, פורקת יהודים. הללו רצים [...] רואים גרמני ענק עומד בפישוק רגליים [...]". הסרט מטושטש ורחוק, כתב גורי, אך "אתה מכפיל את מספר היהודים הירויים בכך וכך ספרות ורואה את קץ היהדות הרוסית והבלטית באזורי הכיבוש ההם. מקום שם התבואה ניזונה מגוויות".

במשך השנים היה קטע הפילם האילם והיחיד עד כה המתעד רצח יהודים לאחד ממיציגיה המובהקים של השואה – סרט של 67 שניות שכמעט כל מוזאון שואה בעולם או סרט תעודה משתמש בו. איך הוא צולם? מתי? ומי צילמו? בסוף ספטמבר 1981 הגיע לישראל הצלם, ריינהרד וינר, איש אס-אה וחילי בימיה של גרמניה בימי מלחמת העולם השנייה. בעדותו המצולמת שגבו חוקרי יד ושם, הוא שופך אור על מועד הצילום ונסיבותיו, אבל בעיקר מתאר מנקודת מבט גרמנית את קורותיו של מעשה רצח אחד, קצר אך המייצג את מהותה של השואה בשטחי ברית המועצות לשעבר.

הסרט על רצח יהודי ליפאיה, עדות הווידאו של מי שצילם אותו, עוד עשרות עדויות וידאו של ניצולים, בהם ניצולים שנמלטו מבורות הירי, ועדויותיהם של המקומיים שעמדו מן הצד משולבים בפרויקט שמוצג באתר האינטרנט של יד ושם.

אופן רציחתם של יהודי ליאדי אינו יוצא דופן. כך קרה במרבית ערי השדה והעיירות ברחבי ברית המועצות לשעבר. יהודים נרצחו במקום מגוריהם בירות, באכזריות שאין לה שיעור. הניתוק והסגרות שגזרו השלטונות הסובייטיים דחקו במשך שנים את סיפוריהם לשולי ההיסטוריוגרפיה. עתה הם רואים סוף-סוף אור.

הפרויקט "הסיפור שלא סופר" מתקיים בזכות התרומה הנדיבה של נשיא הקונגרס היהודי של אירופה ד"ר משה קנטור.

הכותבת היא מנהלת הפרויקט "הסיפור שלא סופר" במכון הבין-לאומי לחקר השואה.

נפרסים קישורים, מעין זרועות, למשאבי תיעוד מגוונים – מסמכים, תצלומים, מכתבים, מפות, אירים, עדויות וידאו, קטעי סרטים, דפי עד, רשימות נספים וחסידים אומות העולם – והם מציינים תמונה היסטורית ואנושית רב-ממדית. כך לדוגמה למידע הבסיסי על רצח יהודי ליאדי מצורף מכתב מקורי שכתבה מוסיה שולריכטר בדצמבר 1944 לאחיה גרישה, חייל בצבא האדום, ובו היא מספרת על רציחתם של אחותם הקטנה ריבה ושל בני הדודים וזכה ומאריק על גדת הנהר. קישור אחר מציג את דפי העד ואת תצלומיהם המנציחים את זכרם. מאמרו של פומרנצב מובא בפרק מיוחד שעניינו פעולותיהם של יהודי ברית המועצות ששרדו להנצחת הנרצחים. בתארו את חשיפת הגופות באתר הרצח הוא כתב: "הגופות נערמו בגובה של שלושה מטר ונקברו בבורות עמוקים [...] בנוכחותי הוצאו גוויותיהם של ארבעה תינוקות, בפיו של אחד מהם עדיין היה מוצץ [...]". חיזוק לעדותו המחרידה הוא שני תצלומים מקוריים.

■ העיר ליאדי בביילורוסיה, שנות ה-30. באדיבות העיתון המשפחה (ויטבסק)

■ הזמנה לטקס הנצחה באתר הרצח בקריאה שבליאדי, 1980. באדיבות סופי אפרוס

בתת-האתר היום 139 קטעי וידאו, יותר מ-80 מהם עדויות ורובם מאוסף "הקרן להיסטוריה ויזואלית" מיסודו של סטיבן שפילברג. עוד באתר 1,459 תצלומים, חלק מהם סריקות של מסמכים מקוריים.

■ ב-1943, חמש שנים לאחר שביקר בפעם הראשונה בעיירה ליאדי בביילורוסיה, שב אליה העיתונאי ולדימיר פומרנצב, הפעם כשהוא קצין בצבא האדום. "הרחובות ריקים, אין אנשים, אין בתים", הוא כתב במאמר שפורסם במרס 1944. לשאלתו היכן נמצאים תושבי ליאדי הצביע אחד המקומיים לעבר נהר קריאה: "שם, מעבר לנהר, הם קבורים מתחת לאדמה".

הניתוק והסגרות שגזרו השלטונות הסובייטיים דחקו במשך שנים את סיפוריהם לשולי ההיסטוריוגרפיה. עתה הם רואים סוף-סוף אור

בליאדי, ערש הולדתה ומרכזה של חסידות חב"ד, רוכזו בימי הכיבוש הנאצי כ-2,000 יהודים מן העיירה ומסביבותיה. הם נורו בספטמבר 1941 ובאפריל 1942, ליד הכפר פלאוני ועל גדת נהר קריאה הסמוכים לעיירה. חמישה יהודים שרדו. מקומות אלו הם שניים מ-101 אתרי רצח בשטחי ברית המועצות לשעבר שעומדים במוקד פרויקט מחקר חדש: "הסיפור שלא סופר" שמגולל את סיפור השמדתם של יהודי ברית המועצות לשעבר. הפרויקט (בשפה האנגלית) מועלה לאתר האינטרנט של יד ושם (www.yadvashem.org).

ראשיתו של פרויקט המחקר הייתה עבודת האיסוף והרישום של אתרי הרצח בשטחים הסובייטיים שעשו חוקרי המכון הבין-לאומי לחקר השואה ואגף הארכיונים של יד ושם. מתוך המאגר שנאסף נבחרו מקומות שנרצחו בהם יהודים תושבי 51 יישובים – באוקראינה, בביילורוסיה, בליטא, בלטוניה וברוסיה. בהמשך יתווסף מידע על אתרי רצח אחרים. המידע ההיסטורי בתת-האתר משמש עמוד תיכון, וממנו